

๒๗. การคิดแบบวิธีวิทยาศาสตร์ในวิปัสสนาภูมิ

Thinking with the Scientific Methods in Mental Development

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2016

ความสำคัญของบทความ

กระบวนการคิดในวิปัสสนาภูมิ ที่เรียกว่า “**มนสิการกรรมฐาน**” นั้น เป็นขั้นตอนการคิดเพื่ออ้างอิงกับ “**ทฤษฎี-หลักธรรม**” ที่เรียกว่า “**กฎ-กฎเกณฑ์**” ที่ใช้อธิบายหรือพรรณนาสภาวะธรรม (ธรรม) หรือนิमितที่ เกิดขึ้น (สังขาร-ความนึกคิด) เพื่อหาข้อสรุป (Generalizations) อันเป็นความหมายสูงสุดโดยปรมาตย์ ที่ เรียกว่า “**ปรมาตย์จะ**” (อภิธรรม) อันเป็นความหมายที่บริสุทธิ์เหนือความนึกคิด (สัญญาเจตนา-กิเลสตัณหา) ตามข้อตกลงทางสังคมของมนุษย์ (Social-Conventional Significances) ที่เรียกว่า “**สมมติจะ**” คือ ความหมายหรือนิยามตามพจนานุกรมทางคติโลก เพราะฉะนั้น ธรรมหรือหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึง เป็นคำศัพท์บัญญัติเฉพาะตามคำสอนของพระพุทธเจ้า (Buddhist Terminology) ที่พุทธศาสนิกหรือผู้ปฏิบัติ ธรรมต้องทำความรู้ความเข้าใจเฉพาะด้านทางพระศาสนา เพื่อเข้าใจอย่างถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ในทาง เดียวกัน ไม่ขัดแย้งกับ “**กำหนดแห่งธรรมดา-กฎธรรมชาติ**” (ธรรมนิยาม ๑-ธรรมฐิติ-สัมมาทสสนะ) เพราะฉะนั้น การพิจารณาไตรตรองสภาวะธรรมในวิปัสสนาภูมิที่กระทำอยู่เนืองๆ เป็นนิตยนั้น ย่อมทำให้ เกิด “**ปัญญาญาณ**” มากมาย โดยเฉพาะ “**อนุปัสสนา ๑**” ทำให้เกิดปัญญาทั้ง ๑๐ ประการ จนถึงขั้นบรรลุ อรหัตผลได้ (ปฏิสัมภทปตตะ-ผู้เข้าถึงปฏิสัมภทาสี) ในการปฏิบัติธรรมนั้น เป็นกระบวนการวิวัฒนาการ ปัญญาที่ต้องอาศัย “**สติสัมปชัญญะ**” ในการพิจารณาไตรตรองธรรมทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นในวิปัสสนาภูมิ โดยหาข้อสรุปเป็นกฎเกณฑ์หรือทฤษฎี (หลักธรรม-อภิธรรม) ดังข้อสรุปที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายอธิบายด้วย หลักธรรม “**ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒**” (ทุกขสังข) อันดำเนินเป็นไปตาม “**อริยสังข ๔**” (ทุกข-สมุทัย-นิโรธ-มรรค) ด้วยการเจริญกุศลกรรมด้วย “**โยนิโสมนสิการ**” นั่นคือ บรรดา “**ปัจจัยธรรม**” (สมุทัยสังข) ทั้งหมด ได้แก่ (๑) **ปฏิจสุมุปบาท ๑๒** กับ (๒) **ปฏิจสุมุปบันนธรรม ๖** ซึ่งเรียกว่า “**ปัญญา เห็นธรรม**” (ธรรมจักษุ) อันเป็นบาทฐานสำคัญให้เกิด “**ปัญญาตรัสรู้ธรรม**” (สัมโพธิญาณ) ตามมา จึงถึงขั้น ความหลุดพ้นขอบ (สัมมาวิมุตติ) ที่เรียกว่า “**อรหัตผลวิมุตติ**” ตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ดังนี้.

บทความที่ ๒๗ ประจำปี ๒๕๕๕ – การคิดแบบวิธีวิทยาศาสตร์ในวิปัสสนาภูมิ

ในการเจริญภาวนาหรือการมนสิการกรรมฐานนั้น คือ การพิจารณาไตร่ตรองธรรมหรือสภาวะธรรมไว้ในใจ (ความนึกคิด-สังขาร) อันเป็นสภาวะแห่งจิตทั้งรูปธรรมและนามธรรม โดยมีสมองทำหน้าที่ในการควบคุมกระบวนการคิดทั้งหมด สภาวะธรรมทั้งหลายนั้น ดำเนินไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง (สังขารเจตนา-เจตนา ๖) และจำแนกออกเป็น ๓ ฝ่าย ได้แก่ (๑) อินทรีย์ คือ *ประสาท-เวทนา-ความรู้สึก* (๒) *อารมณ์* คือ *ความนึกคิด-สังขาร* และ (๓) *วิญญาณ* คือ *จิตใจ-นัยใจคอ* หรือจัดเรียงลำดับใหม่ นั่นคือ (๑) อินทรีย์ ๖ (๒) อารมณ์ ๖ (๓) วิญญาณ ๖ หรือ (๑) *เจตสิก ๕๒* กับ (๒) *จิต ๘๘* หรือ (๑) *อัมมัตติกายตนะ-อายตนะภายใน ๖-สพายตนะ (๒) พหิรายตนะ-อายตนะภายนอก ๖ (๓) วิญญาณ ๖-มโน-จิตใจ* อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบของสภาวะธรรมทั้ง ๓ ข้างต้น ก็คือ “ธาตุ” (Elements) หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของตนเองโดยธรรมชาติ ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตาม “*ธรรมนิยาม*” (ไตรลักษณ์) คือ กำหนดแห่งธรรมคา-*กฎธรรมชาติ* ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจอาการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ ไป ที่เรียกว่า “*ธาตุ ๑๘*” ที่แสดงนัยถึง “*นามรูป-ขันธ ๕-เบญจขันธ*” (ให้พิจารณาตามปัจจัยองค์ประกอบ ๑๒ อย่าง ใน *ปฏิจจนุปบาท*) นั่นเอง กล่าวโดยสรุป *โลก-จักรวาล-สรรพสิ่งทั้งหลาย-ธรรมชาติ* นั้น ต่างมาสรุปย่อลงที่ “*นามรูป-ขันธ ๕-เบญจขันธ*” หรือ “*สังขาร-ความนึกคิด*” (สมมติสังขาร-ปรมาตตสังขาร) ซึ่งหมายถึง “*วิญญาณ ๖-จิต ๘๘*” ฉะนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเรื่องของ “*มโน-ธรรมารมณ*” อันจัดเป็นศูนย์กลางหลักในการรับรู้ (Acquisition) และการเรียนรู้ (Learning) ธรรมชาติทั้งปวง (Realities) โดยอาศัย “*อายตนะ ๑๒*” (อินทรีย์ ๖-อารมณ์ ๖) นั่นเอง ดังนั้น เมื่อ “*ขันธ ๕-เบญจขันธ*” มีความสำคัญเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญในการศึกษาค้นคว้าวิจัยจิตใจ (นามรูป) เป็นด้านแรกเพื่อทำให้เกิดความรู้และปัญญา หรือ “*สติปัญญา*” (สติสัมปชัญญะ) นั่นคือ (๑) *หัวข้อประเด็นปัญหา* (ทุกข์)-*ทุกข์สังข์* คือ กำหนดรู้จุดมุ่งหมาย-ผล กับ (๒) *สาเหตุของประเด็นปัญหา* (ทุกข์)-*สมุทัยสังข์* คือ กำหนดรู้สาเหตุ-ธรรม หรือ (๑) *ระลึก-สติ* และ (๒) *กำหนดรู้-สัมปชัญญะ* ในการพิจารณา “*กรรมฐาน*” คือ สิ่งที่ใช้ฝึกจิตและปัญญา เพื่อให้สติดำรงมั่นและจิตเป็นสมาธิตั้งมั่นสนิท สงบราบรื่น และเป็นสุข จนเกิดการหยั่งรู้ (ญาณ) และการหยั่งเห็น (ทัสสนะ) ที่เรียกว่า “*ญาณทัสสนะ*” เพราะฉะนั้น เมื่อจิตสงบราบรื่น (ปราโมทย์-ปีติ-ปีติสัททิ-สุข-สมาธิ = *ธรรมสมาธิ ๕*) การกำหนดรู้เห็นสภาวะธรรมตามเป็นจริงนั้น คือ การหาข้อสรุปสภาวะอันเป็นธาตุทั้งหลายแห่งนามรูปของขันธ ๕ ตามไตรลักษณ์ ธรรมนิยาม ธรรมลัทธิ หรือกำหนดแห่งธรรมคา อันเป็น “*กฎธรรมชาติ*” ไม่ว่าในขณะนั้น จิตจะนึกคิดสร้างสรรค์อะไรขึ้นมาแล้วแต่ก็ตาม ข้อสรุปสุดท้ายก็จะเหลือแค่ “*วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ*” ในส่วนสภาพแห่งทุกข์ ได้แก่ *ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒-อริยสังข์ ๔* ในส่วนสาเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ *อริยสังข์ ๔-ปฏิจจนุปบาท ๑๒-ปฏิจจนุปบันนธรรม ๖* เมื่อสัมปชัญญะเกิดขึ้นแล้ว ทำให้เกิดปัญญารู้เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ นั่นคือ (๑) *อนิจจานุปัสสนา* (๒) *ทุกขานุปัสสนา* และ (๓) *อนัตตานุปัสสนา* ดังนั้น การพิจารณาจิตวิญญาณนั้น จึงเป็น

การพิจารณาถึง “ธาตุ ๑๘” ที่เป็นฝ่าย “สังขตธรรม-สมมติสังขะ” โดยอาศัย “ปรหมัตตธรรม ๔: จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน” ที่เรียกว่า “ปรหมัตตสังขะ” คือ **ขันธ ๕** (จิต-เจตสิก-รูป) หรือ **รูป ๒๘-จิต ๘๘** (นามรูป) หรือ **มหาภูตรูป ๔-อุปาทายรูป ๒๔-เจตสิก ๕๒-จิต ๘๘** นั่นคือ **รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ** ซึ่งนำมาพิจารณาในส่วนของสมุทัยสังขัจ คือ ปัจจัยองค์ประกอบ ๑๒ อย่าง ใน (๑) **ปฏิจจนสมุปบาท ๑๒** กับ (๒) **ปฏิจจนสมุปบันนธรรม ๖** (อัทธา ๓-สังเขป ๔-สนธิ ๓-วิญญะ ๓-อาการ ๒๐-มูล ๒) ได้แก่ **อวิชา-สังขาร-วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-คันหา-อุปาทาน-ภพ-ชาติ-ชรา-มรณะ** (พร้อมด้วย **โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข-โทมนัส-อุปายาส** เป็นธรรมดา) จิตใจของมนุษย์จึงนำคิดปรุงแต่งสิ่งใดที่ผ่านมาใน “อายตนะ ๑๒” ก็ให้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองด้วย “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” อันเป็นหลักการหรือทฤษฎีที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายที่ปรากฏขึ้น เพราะฉะนั้น เมื่อมนสิการกรรมฐานใดๆ แล้ว ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของไตรสิกขา เพื่อให้เข้าถึง “**อริยสังข ๔**” ให้ได้ ว่าถูกต้องสอดคล้องกับ “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” หรือไม่ คือ **ศีล-สมาธิ-ปัญญา** ยกตัวอย่าง เช่น สติปัฏฐาน ๔ จำแนกธรรมออกเป็น ๔ ฐาน (เจริญสติกำหนดตามรู้เห็น กับเจริญสัมปชัญญะด้วย “**อนุปัสสนากรรมฐาน**” ให้เกิดปัญญา) ได้แก่ (๑) **ศีล = กายา-นุปัสสนา-สติปัฏฐาน** คือ **รูป (๒) สมาธิ = เวทนานุปัสสนา-สติปัฏฐาน** กับ **จิตตานุปัสสนา-สติปัฏฐาน** คือ **เจตสิก-จิต** และ (๓) **ปัญญา = ธรรมานุปัสสนา-สติปัฏฐาน** คือ **ธรรม-อริปัญญา** อนึ่ง การเจริญอนุปัสสนากรรมฐานทั้ง ๔ ฐาน นั้น ต้องประกอบด้วย “**ปัญญาเห็นธรรม-ธรรมจักขุ**” (ปัจจัยธรรม) ส่วนหนึ่ง และ “**ปัญญาตรัสรู้ธรรม**” (สัมมสนญาณแห่งไตรลักษณ์) อีกส่วนหนึ่ง ที่เรียกว่า “**อนุปัสสนา ๓**” ได้แก่ **อนิจจานุปัสสนา-ทุกขานุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา** หรือใน “**อนุปัสสนา ๓**” ที่ทำให้เกิดปัญญาต่างๆ ได้แก่ (๑) “**ชวันปัญญา**” — ปัญญาเร็ว โดยเจริญ “**อนิจจานุปัสสนา**” [เห็นความไม่เที่ยง] (๒) “**นิพเพธิกปัญญา**” — ปัญญาทำลายกิเลส โดยเจริญ “**ทุกขานุปัสสนา**” [เห็นความทุกข์] (๓) “**มหาปัญญา**” — ปัญญามาก โดยเจริญ “**อนัตตานุปัสสนา**” [เห็นความไม่ใช่ตัวตน] (๔) “**ตักขปัญญา**” — ปัญญาคมกล้า โดยเจริญ “**นิพพิทานุปัสสนา**” [หน่ายในกองทุกข์] (๕) “**วิบูลปัญญา**” คือ ปัญญากว้างขวาง โดยเจริญ “**วิราคานุปัสสนา**” [ดับความกระหายวิญญะ] (๖) “**คัมภีรปัญญา**” — ปัญญาลึกซึ้ง โดยเจริญ “**นิโรธานุปัสสนา**” [ดับกิเลส] (๗) “**อัสสามันตปัญญา**” — ปัญญาไม่ใกล้ โดยเจริญ “**ปฏินิสสัคคานุปัสสนา**” [สลัดคืน] (๘) “**ปฏิสัมภิทา ๔**” — ปัญญาแตกฉาน โดยเจริญ “**อนุปัสสนา ๓**” [ปัญญาแตกฉาน-อุเบกขา] (๙) “**ปฤปัญญา**” — ปัญญาแน่นหนา โดยเจริญ “**ปัญญา ๘**” [ความรู้ทั่วถ้วน-สัพพัญญู] (๑๐) “**หาสปัญญา**” — ปัญญาร่าเริง โดยเจริญ “**ปัญญา ๘**” [ทิพยจักขุ-ปัญญาจักขุ] ซึ่งจะเกิดขึ้นพร้อมญาณใน “**มหาวิปัสสนา ๑๘**” ได้แก่ (๑) “**อนิจจานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง (๒) “**ทุกขานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็นความทุกข์ (๓) “**อนัตตานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน (๔) “**นิพพิทานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย (๕) “**วิราคานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด (๖) “**นิโรธานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็นความดับ (๗) “**ปฏินิสสัคคานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็นความสลัดคืน (๘) “**ขยานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็นความลึกลงไป (๙) “**วยานุปัสสนา**” — การเห็นความเสื่อมไป (๑๐) “**วิปริณามานุปัสสนา**” — การพิจารณาเห็น

ความแปรปรวน (๑๑) “อนิมิตตานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย (๑๒) “อัปป์ภิตตานุปัสสนา” —การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง (๑๓) “สุญญตานุปัสสนา” —การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า (๑๔) “อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา” —การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๑๕) “ยถาภูตญาณทัสสนะ” —ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง (๑๖) “อาทันทานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นโทษ (๑๗) “ปฏิบัติสังขานุปัสสนา” —การพิจารณาหาทาง (๑๘) “วิวิญญานานุปัสสนา” —การพิจารณาการเห็นอุบายที่จะหลีกเลี่ยงไป ที่เรียกว่า “ยถาภูตญาณทัสสนะ” (ข้อ ๑๕ ในมหาวิปัสสนา ๑๘) หมายถึง ความรู้แจ้งเห็นจริงจึงจะถูกต้องตามเป็นจริง ดังนั้น การสร้างมุมมองหรือความเชื่อความนึกคิดโดยจำแนกออกเป็นตามองค์ความรู้ใน “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” นั้น จึงไม่ใช่เรื่องง่ายๆ สามัญทั่วไป เพราะทุกอย่างเป็นกระบวนการคิดในสมอง ที่ต้องประมวลผลอย่างสลับซับซ้อนและอย่างมีเหตุผล (โยนิโสมนสติกการ) ไม่ใช่การคิดอย่างส่งเดชปราศจากเหตุผล (อโยนิโสมนสติกการ) ฉะนั้น การระลึกชาติได้ (บุพเพนิวาสานุสติ) ก็คือ การระลึกย้อนถึงนามรูปที่ **เกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป** ในกาลทั้ง ๓ อย่าง (อิทธา ๓-ญาณ ๓) ที่เรียกรวมๆ ว่า “**บุพเพนิวาสานุสติญาณ**” (ข้อ ๑ ในวิชา ๓ หรือ **นามรูปปริจเฉทญาณ** ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖ หรือ **ทิวฐิวิสูทธิ** ข้อ ๓ ในวิสูทธิ ๓) ต้องพิจารณาเป็นกฎ (Rule) เป็นทฤษฎี (Theory) หรือ เป็นหลักการ (Principle) ไม่ใช่แค่เพียงจดจำแบบเป็นหน้าภาพยนตร์แต่ประการใด เพราะสิ่งนั้นเป็นเพียง “**ชุดข้อมูลดิบ**” (A Collection of Raw Data) ยังไม่ใช่ “**ข้อมูลสารสนเทศ**” (Information) ที่นำมาเป็นหลักฐานประกอบการตัดสินใจสร้างกรรมต่างๆ (สังขาร-กรรมภพ) ในการดำเนินชีวิต การเจริญภาวนาจึงเปรียบเสมือนกับการดูภาพยนตร์แล้ว ต้องนำไป **คิดพิจารณา-วิเคราะห์-แยกแยะ-เปรียบเทียบ-เทียบเคียง-สังเคราะห์** ให้รู้เห็นความคิดเชิงทฤษฎี (หลักธรรม) ที่อยู่เบื้องหลัง รู้เห็นทั้งประโยชน์สาระและโทษ รวมทั้งแนวทางแก้ไขให้สำเร็จบรรลุผลได้จากภาพยนตร์ (นิमित) เรื่องนั้นๆ (ชาตินั้นๆ) ว่าส่งผลกระทบต่อ (วิบาก) กับชีวิตปัจจุบันอย่างไร (**กฎแห่งกรรม** กับ **กฎแห่งกรรมของสัตว์** หรือ **กัมมัสสกตาญาณ**) แล้วประการสำคัญ ผู้ปฏิบัติธรรมจะหนีให้หลุดพ้นจากชาติปัจจุบันนี้ (วิญญะ ๓ แห่งภวจักร) ได้อย่างไร โดยพิจารณาเห็นสรรพสิ่งทั้งหลายแล้ว ก็ล้วนเป็นลักษณะใน “**สภาวะแห่งอนัตตตา-สุญญตา**” (อนัตตตานุปัสสนา-ยถาภูตญาณทัสสนะ) เพื่อถอน “**อัตตาทิณิเวส**” ออกจากความยึดมั่นถือมั่นใน “**อุปาทานขันธ**” ทั้งหลาย (ตรัสรู้ถึงวิวิญญะ-นิพพาน) อันเป็นเหตุแห่งกองทุกข์ทั้งปวง.

